FAN VA TA’LIM YANGILIKLARI
ILMIY-METODIK JURNAL
ISSN 3093-8694 ◆ saen.uz
2026-yil
11-son

UDK: 376.36:376.1-053.4

Jumabayeva Aziza Umid qizi,
O‘zbekiston Milliy universiteti “Pedagogik ta’lim” kafedrasi stajyor-o‘qituvchisi

MAKTABGACHA YOSHDAGI MOTOR ALALIYALI BOLALARDA NUTQNI KORREKSIYALASHNING KOMPLEKS YONDASHUVLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada motor alaliya tashxisi qo‘yilgan maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan korreksion-pedagogik ishlarning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Motor alaliyaning kelib chiqish mexanizmlari, ushbu nutq buzilishiga ega bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari hamda nutqiy rivojlanishdagi kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlar tahlil qilingan. Shuningdek, bolalarda leksik-grammatik ko‘nikmalarni shakllantirish, eshituv-nutqiy xotira, kommunikativ motivatsiya va noverbal kognitiv funksiyalarni rivojlantirishda kompleks hamda tizimli korreksion ishlarning ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot doirasida korreksion-rivojlantiruvchi ishlarning izchil bosqichlari, ularning maqsad va vazifalari hamda kutiladigan natijalarini qamrab olgan metodik model taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: motor alaliya, maktabgacha yosh, nutq buzilishlarini korreksiyalash, logopediya, nutq mexanizmlari, neyropsixologik yondashuv, kommunikativ vaziyatlar, leksik-grammatik rivojlanish.

КОМПЛЕКСНЫЕ ПОДХОДЫ К КОРРЕКЦИИ РЕЧИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С МОТОРНОЙ АЛАЛИЕЙ

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические основы коррекционно-педагогической работы с детьми дошкольного возраста с моторной алалией. Анализируются механизмы возникновения данного речевого нарушения, психолого-педагогические особенности детей этой категории, а также современные подходы к преодолению недостатков речевого развития. Особое внимание уделяется формированию лексико-грамматических навыков, развитию слухоречевой памяти, коммуникативной мотивации и невербальных когнитивных функций. Обосновывается необходимость комплексной и системной организации коррекционной работы с учётом индивидуальных особенностей ребёнка. Предлагается методическая модель коррекционно-развивающей работы, включающая последовательные этапы, их цели, содержание и ожидаемые результаты.

Ключевые слова: моторная алалия, дошкольный возраст, коррекция речевых нарушений, логопедия, речевые механизмы, нейропсихологический подход, коммуникативные ситуации, лексико-грамматическое развитие.

COMPREHENSIVE APPROACHES TO SPEECH CORRECTION IN PRESCHOOL CHILDREN WITH MOTOR ALALIA

Abstract. This article examines the theoretical and practical foundations of correctional and pedagogical work with preschool children diagnosed with motor alalia. It analyzes the mechanisms underlying this speech disorder, the psychological and pedagogical characteristics of affected children, and contemporary approaches to addressing speech development difficulties. Particular attention is paid to the development of lexical and grammatical skills, auditory-verbal memory, communicative motivation, and non-verbal

cognitive functions. The study substantiates the importance of a comprehensive and systematic approach to speech correction that takes into account each child's individual developmental characteristics. A methodological model of corrective and developmental intervention is proposed, outlining its successive stages, objectives, content, and expected outcomes.

Keywords: motor alalia, preschool age, speech disorder correction, speech therapy, speech mechanisms, neuropsychological approach, communicative situations, lexical and grammatical development.

KIRISH

Maktabgacha yoshdagi motor alaliyali bolalarda nutqni rivojlantirish va mavjud nuqsonlarni korreksiyalash zamonaviy maxsus pedagogika hamda logopediya sohasining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Chunki nutq bolaning nafaqat atrofdagilar bilan muloqotga kirishishida, balki bilish jarayonlari, tafakkuri, hissiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvida ham muhim o‘rin tutadi. Nutqiy rivojlanishdagi jiddiy cheklanishlar bolaning tengdoshlari bilan munosabatlariga, ta’lim faoliyatiga va shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Motor alaliya markaziy nerv tizimining organik shikastlanishi bilan bog‘liq bo‘lgan, nutqning ekspressiv tomonini egallash jarayoni jiddiy darajada buzilishi bilan tavsiflanadigan murakkab nutqiy nuqsondir. Bunda bola nutqni tushunish imkoniyatiga nisbatan o‘z fikrini og‘zaki ifodalashda ko‘proq qiyinchiliklarga duch keladi. Nutqning fonetik-fonematik, leksik va grammatik tarkibiy qismlarida kamchiliklar kuzatilishi, so‘zlarni mustaqil qo‘llash, gap tuzish va izchil fikr bildirish jarayonlari cheklanishi mumkin.

Motor alaliyani faqat artikulyatsion harakatlarning buzilishi sifatida baholash to‘g‘ri emas. E.F. Sobotovichning qarashlariga ko‘ra, ushbu nutq buzilishida til tizimini o‘zlashtirish mexanizmlari ham muhim o‘rin tutadi. Shu sababli korreksion ishlar faqat tovush talaffuzini shakllantirish bilan chegaralanmasdan, so‘z boyligini oshirish, grammatik qurilmalarni egallash va nutqiy faoliyatni rivojlantirishni ham qamrab olishi zarur.

Motor alaliyali bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari ham korreksion jarayonni tashkil etishda alohida ahamiyatga ega. Ayrim bolalarda diqqatning beqarorligi, eshituv-nutqiy xotiraning cheklanganligi, ishchanlik qobiliyatining tez pasayishi, hissiy-irodaviy sohadagi qiyinchiliklar va muloqotga kirishishdagi sustlik kuzatilishi mumkin. Bunday holatlar bolaning nutqiy faolligiga ta’sir ko‘rsatib, maxsus pedagogik yondashuvni talab etadi.

E.P. Gutnikning motor alaliyali bolalarning klinik va psixologik-pedagogik xususiyatlariga oid qarashlari ham korreksion ishda nutqiy hamda nonutqiy rivojlanish omillarini birgalikda hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Xususan, diqqat, xotira, idrok va hissiy-irodaviy jarayonlarni qo‘llab-quvvatlash nutqiy rivojlanish uchun muhim shartlardan biridir.

Zamonaviy logopediyada neyropsixologik yondashuv, kommunikativ vaziyatlarga asoslangan mashg‘ulotlar, ko‘rgazmali modellashtirish va raqamli

texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari kengayib bormoqda. N.A. Lebedeva qarashlarida eshituv-nutqiy xotirani rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi. Chunki eshitilgan nutqiy materialni eslab qolish, qayta tiklash va ketma-ketlikda ifodalash lug‘at hamda grammatik ko‘nikmalarni shakllantirish bilan uzviy bog‘liq.

A.M. Gorchakova va E.A. Chaladze tomonidan ilgari surilgan kommunikativ yondashuvlar ham motor alaliyali bolalar bilan ishlashda muhim metodik ahamiyatga ega. Bolaga so‘zlarni alohida-alohida yodlatishdan ko‘ra, ularni real muloqot vaziyatlarida qo‘llashga undash nutqiy faollikni rivojlantirishga yordam beradi.

Shu nuqtayi nazardan, maktabgacha yoshdagi motor alaliyali bolalarda nutqni korreksiyalash jarayonini logopedik, psixologik, neyropsixologik va pedagogik yo‘nalishlarning o‘zaro uyg‘unligi asosida tashkil etish zarur. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi motor alaliyali bolalarda nutqiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan kompleks yondashuvlarni tahlil qilish hamda korreksion-rivojlantiruvchi ishlarning bosqichma-bosqich metodik modelini taklif etishdan iborat.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Motor alaliyali bolalarda nutqiy rivojlanish va uni korreksiyalash masalalari logopediya, maxsus pedagogika, psixologiya hamda neyropsixologiya yo‘nalishlarida o‘rganilgan. Ilmiy adabiyotlarda ushbu nutq buzilishining kelib chiqish mexanizmlari, nutqning tarkibiy qismlariga ta’siri va korreksion-pedagogik ishlarning samarali usullari turli jihatlardan yoritiladi.

E.F. Sobotovichning ilmiy qarashlarida motor alaliya til tizimini o‘zlashtirish jarayonidagi murakkab buzilish sifatida talqin etiladi. Muallifning yondashuvi nutqning fonologik, leksik va grammatik tarkibiy qismlarini o‘zaro bog‘liq holda rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi. Bu esa korreksion mashg‘ulotlarda alohida nutqiy ko‘nikmalarni emas, balki butun nutq tizimini shakllantirishga e’tibor qaratish lozimligini anglatadi.

E.P. Gutnikning qarashlarida motor alaliyali bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari, xususan, nutqiy qiyinchiliklar bilan birga namoyon bo‘lishi mumkin bo‘lgan diqqat, xotira va hissiy-irodaviy sohadagi o‘ziga xosliklar muhim o‘rin egallaydi. Bu xususiyatlarni hisobga olish korreksion mashg‘ulotlarning mazmuni va davomiyligini bolaning individual imkoniyatlariga moslashtirishga yordam beradi.

N.A. Lebedevaning tadqiqot yo‘nalishida eshituv-nutqiy xotira va ketma-ketlikni qayta ishlash jarayonlarini rivojlantirish masalalari alohida ahamiyat kasb etadi. Eshitilgan tovush, bo‘g‘in, so‘z va gaplarni eslab qolish hamda qayta tiklash qobiliyati nutqiy materialni o‘zlashtirishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu sababli eshituv-nutqiy xotirani rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlarni korreksion dasturga kiritish maqsadga muvofiqdir.

A.M. Gorchakova va E.A. Chaladze tomonidan ilgari surilgan kommunikativ yondashuvlar nutqni tabiiy muloqot sharoitida shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Bunda bolaga kundalik hayotga yaqin vaziyatlar yaratish, uning istak va ehtiyojlarini so‘z orqali ifodalashga undash, savol-javob hamda rolli o‘yinlardan foydalanish muhim hisoblanadi.

E.V. Dolganyuk va hammualliflarining metodik qarashlarida maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlarni bosqichma-bosqich tashkil etish tamoyili muhim o‘rin tutadi. Nutqiy materialning murakkabligini bolaning mavjud imkoniyatlariga mos ravishda oshirib borish, dastlabki tovush va so‘zlardan boshlab, iborali hamda izchil nutqni shakllantirishga o‘tish tavsiya etiladi.

N.A. Kutkovskayaning tadqiqot yo‘nalishida katta maktabgacha yoshdagi bolalarda leksik-grammatik ko‘nikmalarni rivojlantirish masalalariga e’tibor qaratiladi. Bu davrda bolalarning so‘z boyligini kengaytirish, grammatik shakllarni o‘zlashtirish, gap tuzish va mustaqil hikoya qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, Yu.S. Lisak va E.A. Larina tomonidan yoritilgan zamonaviy texnologiyalardan foydalanish masalalari korreksion jarayonni yanada qiziqarli va ko‘rgazmali tashkil etish imkoniyatlarini ochib beradi. Interaktiv vositalar, maxsus kompyuter dasturlari va planshetlardan foydalanish bolaning mashg‘ulotga qiziqishini oshirishi, biroq ular mutaxassis bilan bevosita muloqotning o‘rnini bosmasligi kerak.

Mahalliy va xorijiy tadqiqotlarda ham motor alaliyali bolalarning kommunikativ kompetensiyasi, psixomotor rivojlanishi, lug‘at boyligi va sensor-motor imkoniyatlarini rivojlantirish masalalari yoritilgan [1–9]. Mazkur ilmiy qarashlarning umumiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, motor alaliyani korreksiyalashda bir yo‘nalish bilan cheklanib qolmasdan, nutqiy, kognitiv, motor va kommunikativ rivojlanish omillarini birgalikda hisobga olish lozim.

METODOLOGIYA

Mazkur maqola nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo‘lib, motor alaliyali maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni korreksiyalashning ilmiy-nazariy asoslari, pedagogik-psixologik xususiyatlari hamda ilmiy-metodik yondashuvlarini o‘rganish, tahlil qilish va umumlashtirishga asoslangan. Tadqiqotning asosiy metodologik yo‘nalishini motor alaliyali bolalarda nutqiy rivojlanishning o‘ziga xos qonuniyatlarini aniqlash, mavjud korreksion-pedagogik yondashuvlarning mazmunini ochib berish hamda maktabgacha yosh davriga mos samarali metodik tavsiyalarni ishlab chiqish tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy o‘rganish, ilmiy manbalarni umumlashtirish, tizimlashtirish, pedagogik modellashtirish va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi. Xususan, mahalliy va xorijiy olimlarning nutq buzilishlari, motor alaliya, bolalar nutqining ontogenetik rivojlanishi, logopedik korreksiya hamda maxsus pedagogika sohalariga oid ilmiy qarashlari

o‘rganildi. Ilmiy manbalardagi yondashuvlar o‘zaro qiyoslanib, motor alaliyali bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlarning mazmuni, yo‘nalishlari va metodik imkoniyatlari tahlil qilindi.

Tahlil davomida motor alaliyali maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy rivojlanishning fonetik-fonematik, leksik va grammatik jihatlarini shakllantirish masalalariga alohida e’tibor qaratildi. Shu bilan birga, eshituv-nutqiy idrok va xotira, artikulyatsion praksis, nutqiy harakatlarni rejalashtirish va amalga oshirish, lug‘at boyligini kengaytirish, so‘zlarni grammatik jihatdan to‘g‘ri qo‘llash, gap tuzish hamda izchil nutqni rivojlantirish bilan bog‘liq metodik yondashuvlar o‘rganildi. Bolalarda kommunikativ motivatsiyani shakllantirish, muloqotga kirishish ehtiyojini kuchaytirish va mavjud nutqiy imkoniyatlardan kundalik hayotiy vaziyatlarda foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish ham tadqiqotning muhim tahlil yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilandi.

Korreksion-pedagogik ishlarning mazmunini ishlab chiqishda bolaning yosh, individual va psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olish, ta’limiy materiallarni oddiydan murakkabga qarab izchil taqdim etish, ko‘rgazmalilik, tizimlilik va izchillik, faoliyatga asoslangan ta’lim hamda individual yondashuv tamoyillariga tayanildi. Shuningdek, nutqiy faoliyatni rivojlantirishda o‘yin texnologiyalari, predmetli-amaliy faoliyat, didaktik mashqlar, rasmlar asosida ishlash, savol-javob, taqlid va mustaqil nutqiy faoliyatni rag‘batlantirish kabi metodik vositalarning imkoniyatlari nazariy jihatdan tahlil qilindi.

Tadqiqotda korreksion ishlarning samaradorligini ta’minlashda nutqning alohida tarkibiy qismlarini bir-biridan ajratilgan holda emas, balki o‘zaro uzviy bog‘liqlikda rivojlantirish zarurligi metodologik asos sifatida qabul qilindi. Bunda bolaning idrok etish, tushunish, eslab qolish, nutqiy birliklarni qayta ishlash va mustaqil nutqda qo‘llash jarayonlari yaxlit holda ko‘rib chiqildi. Shuningdek, shakllantirilgan nutqiy ko‘nikmalarni mashg‘ulotlar doirasidagina emas, balki oila, tengdoshlar bilan muloqot va kundalik faoliyat jarayonida mustahkamlash muhim metodik shart sifatida belgilandi.

Ilmiy manbalar tahlili va umumlashtirish natijalariga tayangan holda motor alaliyali maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlar to‘rtta asosiy bosqichga ajratildi. Bular: tayyorgarlik va nutqiy faollikni rag‘batlantirish bosqichi, nutqni tushunish va lug‘at boyligini rivojlantirish bosqichi, fonetik-fonematik hamda grammatik jihatlarni shakllantirish bosqichi, izchil va kommunikativ nutqni rivojlantirish bosqichlaridir. Har bir bosqichning maqsad va vazifalari, foydalaniladigan metod va vositalari, shuningdek, kutiladigan pedagogik natijalari o‘zaro izchillik va uzviylik asosida belgilandi.

Taklif etilgan bosqichli metodik model motor alaliyali bolalarning nutqiy rivojlanishidagi mavjud qiyinchiliklarni bosqichma-bosqich bartaraf etish, nutqiy faollikni oshirish va kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan. Mazkur model amaliy tajriba-sinov ishlari natijasida tasdiqlangan tizim sifatida

emas, balki ilmiy adabiyotlar tahlili, nazariy umumlashtirish va metodik yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan ilmiy-metodik tavsiya sifatida talqin etiladi.

NATIJALAR

Ilmiy-metodik manbalarni o‘rganish va umumlashtirish natijasida motor alaliyali maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlarning samaradorligi, avvalo, uning tizimli, izchil va bolaning individual imkoniyatlariga mos ravishda tashkil etilishiga bog‘liqligi aniqlandi.

Korreksion-rivojlantiruvchi ishlar faqat logopedik mashg‘ulotlar bilan cheklanmasligi, balki psixolog, tarbiyachi va ota-onalarning hamkorligini ham qamrab olishi lozim. Bunda asosiy e’tibor bolaning nutqiy faoliyatini rivojlantirish bilan bir qatorda, uning muloqotga bo‘lgan ehtiyojini shakllantirish, bilish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlash va o‘zlashtirilgan ko‘nikmalarni kundalik hayotda qo‘llashiga qaratiladi.

Tahlil asosida motor alaliyali bolalarda nutqiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashga mo‘ljallangan quyidagi to‘rt bosqichli korreksion-rivojlantiruvchi model taklif etildi.

1-jadval. Motor alaliyali maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni korreksiyalash dasturining asosiy bosqichlari

Korreksion ish bosqichi	Maqsad va vazifalar	Ish mazmuni va metodlari	Kutiladigan natijalar
I. Tayyorgarlik bosqichi	Nutqiy rivojlanish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, muloqotga qiziqishni shakllantirish.	Yirik va mayda motorika, artikulyatsion praksis, eshitish diqqati va idrokini rivojlantiruvchi o‘yinlar. Tovushga taqlid qilish va hissiy muloqot mashqlari.	Bola bilan ijobiy aloqa o‘rnatilishi, muloqotga qiziqishning ortishi, tovush va sodda nutqiy reaksiyalarning faollashishi.
II. Ekspressiv nutqni shakllantirish bosqichi	Dastlabki faol lug‘atni shakllantirish, so‘zning bo‘g‘in tuzilishini o‘zlashtirish va sodda iborali nutqqa o‘tish.	Predmetli o‘yinlar, predmet va harakatlarni nomlash, tovush va bo‘g‘inlarni takrorlash, sodda ikki so‘zli gaplarni tuzish.	Kundalik hayotga oid so‘zlarning faol qo‘llanilishi, sodda so‘z va iboralarni mustaqil ifodalash imkoniyatining kengayishi.
III. Leksik-grammatik rivojlantirish bosqichi	Lug‘at boyligini kengaytirish, grammatik shakllar va gap tuzish ko‘nikmalarini shakllantirish.	So‘z o‘zgartirish va so‘z yasashga oid o‘yinlar, syujetli rasmlar asosida gap tuzish, eshituv-nutqiy xotira mashqlari, vizual modellashtirish.	Grammatik jihatdan sodda va kengaytirilgan gaplarni tuzish, so‘zlarni o‘zaro bog‘lash va nutqiy xotiraning rivojlanishi.
IV. Izchil nutq va kommunikativ rivojlanish bosqichi	Mustaqil fikr bildirish, qayta hikoyalash, izchil	Rasmlar ketma-ketligi asosida hikoya tuzish, matnlarni	Fikrlarni izchil ifodalash, muloqotga mustaqil kirishish, hikoya

	nutq va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish.	qayta hikoyalash, rolli o‘yinlar, kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish va raqamli vositalardan foydalanish.	tuzish va ta’limning keyingi bosqichiga tayyorgarlik ko‘nikmalarining rivojlanishi.

Jadvalda aks etgan bosqichlar o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ularning davomiyligi bolaning nutqiy va psixologik rivojlanish darajasiga qarab belgilanadi. Bir bosqichdan ikkinchisiga o‘tish qat’iy yosh chegaralari bilan emas, balki egallangan ko‘nikmalar va individual rivojlanish dinamikasi bilan belgilanadi.

Birinchi bosqichda bolaning logoped va boshqa mutaxassislar bilan ijobiy munosabatini shakllantirish, nutqiy muloqotga bo‘lgan ehtiyojini kuchaytirish muhimdir. Bunda bolani so‘zlarni majburan takrorlashga undashdan ko‘ra, tovush, imo-ishora yoki sodda so‘z orqali o‘z ehtiyojini ifodalashiga imkon beruvchi o‘yin vaziyatlarini yaratish maqsadga muvofiq. Sensor o‘yinlar, predmetli harakatlar, eshitish diqqatini rivojlantiruvchi mashqlar ham tayyorgarlik jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ikkinchi bosqichda bolaning faol lug‘atini shakllantirish va kundalik hayotda ko‘p uchraydigan predmet hamda harakatlarning nomlarini o‘zlashtirishga e’tibor qaratiladi. Masalan, o‘yinchoqlar, kiyim-kechak, oziq-ovqat mahsulotlari va uy-ro‘zg‘or buyumlari bilan bog‘liq mashg‘ulotlar orqali so‘zlarni nutqda qo‘llashga sharoit yaratiladi. So‘zlarning bo‘g‘in tuzilishini o‘zlashtirish, ritmik harakatlar, qarsak chalish va tovushga taqlid qilish mashqlari ham ushbu bosqichda muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchi bosqichda nutqning leksik-grammatik tarkibini rivojlantirish asosiy vazifa hisoblanadi. Bolaga predmetning nomini aytish bilan bir qatorda, uning belgisi, miqdori, harakati va boshqa predmetlar bilan munosabatini ifodalash o‘rgatiladi. Syujetli rasmlar, predmetli modellar va maxsus belgilar yordamida gap tuzish jarayoni yengillashtiriladi. Eshituv-nutqiy xotirani rivojlantirish mashqlari orqali so‘zlar va sodda gaplarni eslab qolish, qayta takrorlash hamda ketma-ketlikda ifodalash ko‘nikmalari mustahkamlanadi.

To‘rtinchi bosqichda esa shakllangan nutqiy ko‘nikmalarni mustaqil muloqot jarayonida qo‘llashga alohida e’tibor qaratiladi. Rasmlar ketma-ketligi asosida hikoya tuzish, ertak va qisqa matnlarni qayta hikoyalash, rolli o‘yinlar hamda kundalik hayotiy vaziyatlarni modellashtirish orqali izchil nutq rivojlantiriladi. Bu jarayonda bolaning savol berishi, javob qaytarishi, o‘z istaklarini ifodalashi va tengdoshlari bilan muloqotga kirishishi rag‘batlantiriladi.

Shunday qilib, taklif etilgan metodik model motor alaliyali bolalarda nutqiy rivojlanishning turli tarkibiy qismlarini bosqichma-bosqich qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan bo‘lib, korreksion ishlarni rejalashtirishda foydalanish uchun metodik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

MUHOKAMA

O‘rganilgan ilmiy qarashlar va taklif etilgan korreksion model tahlili motor alaliyali maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan korreksion-pedagogik ishlarning samaradorligi bir nechta rivojlanish yo‘nalishlarining o‘zaro uyg‘unligi va izchilligiga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Motor alaliyada nutqiy rivojlanishning buzilishi faqat tovushlarni talaffuz qilish yoki so‘z boyligining cheklanganligi bilan izohlanmaydi, balki nutqiy faoliyatning turli tarkibiy qismlari, jumladan, nutqiy harakatlarni rejalashtirish, so‘zlarni faollashtirish, grammatik shakllarni o‘zlashtirish va mustaqil fikr bildirish jarayonlaridagi qiyinchiliklar bilan ham tavsiflanadi. Shu sababli korreksion ishlarni faqat bitta nutqiy komponentni rivojlantirishga yo‘naltirish yetarli bo‘lmaydi. Aksincha, fonetik-fonematik, leksik, grammatik va kommunikativ rivojlanish yo‘nalishlarini o‘zaro bog‘liq holda tashkil etish muhim hisoblanadi.

Xususan, nutqning leksik-grammatik tarkibini rivojlantirish, eshituv-nutqiy idrok va xotirani mustahkamlash, artikulyatsion praksisni shakllantirish, umumiy va mayda motorikani qo‘llab-quvvatlash hamda kommunikativ motivatsiyani oshirish bir-birini to‘ldiruvchi pedagogik jarayonlardir. Masalan, bolaning lug‘at boyligini kengaytirish jarayonida yangi so‘zlarni faqat nomlash orqali o‘rgatish bilan cheklanmasdan, ularni predmetlar, harakatlar va belgilar bilan bog‘liq holda qo‘llashga o‘rgatish lozim. Bu esa so‘zlarning mazmunini anglash, ularni xotirada saqlash va mustaqil nutqda faollashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shuningdek, o‘zlashtirilgan so‘zlarni turli grammatik shakllarda qo‘llashga yo‘naltirilgan mashqlar gap tuzish va fikrni ifodalash ko‘nikmalarining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Bunda neyropsixologik yondashuv asosida tashkil etiladigan mashqlarni korreksion jarayonga kiritish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki diqqat, xotira, idrok, eshitilgan axborotni qayta ishlash, harakatlar ketma-ketligini rejalashtirish va bajarish kabi kognitiv jarayonlar nutqiy faoliyat bilan uzviy bog‘liqdir. Motor alaliyali bolalarda ushbu jarayonlarning individual xususiyatlarini hisobga olish korreksion topshiriqlarni to‘g‘ri tanlash va ularning murakkablik darajasini belgilashga yordam beradi. Shu maqsadda eshitilgan so‘z va tovush birikmalarini eslab qolish, rasmlarni muayyan ketma-ketlikda joylashtirish, ko‘rsatilgan harakatlarni takrorlash, predmetlarni shakli, rangi va vazifasiga ko‘ra guruhlash, oddiy ko‘rsatmalarni izchil bajarish kabi topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday mashqlar bolalarning idrok etish, eslab qolish va axborotni qayta ishlash faoliyatini qo‘llab-quvvatlash bilan birga, nutqiy topshiriqlarni bajarishga tayyorgarligini ham oshiradi.

Korreksion mashg‘ulotlarda artikulyatsion praksisni rivojlantirishga ham alohida e’tibor qaratish zarur. Motor alaliyali bolalarda nutqiy harakatlarni tashkil etish va muvofiqlashtirish bilan bog‘liq qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Shu bois artikulyatsion mashqlarni bolaning individual nutqiy imkoniyatlariga mos ravishda tanlash, ularni ko‘rgazmali namoyish, taqlid va bosqichma-bosqich bajarish orqali

tashkil etish muhimdir. Bunda artikulyatsion mashqlarni nafas olish, ovoz hosil qilish, eshituv orqali farqlash va nutqiy taqlid faoliyati bilan uyg‘unlashtirish korreksion ishlarning kompleksligini ta’minlaydi. Mashqlarni tanlashda bolaning nutqiy va motor imkoniyatlari, charchash darajasi hamda topshiriqlarni bajarishga bo‘lgan qiziqishi hisobga olinishi lozim.

Shuningdek, kommunikativ yondashuv korreksion ishlarning amaliy ahamiyatini oshiruvchi muhim omillardan biridir. Nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirish jarayonida bolaning o‘z ehtiyojlari, istaklari va fikrlarini ifodalashga bo‘lgan tabiiy ehtiyojini rag‘batlantirish zarur. Bola yangi o‘zlashtirgan so‘z va grammatik shakllarini faqat logopedik mashg‘ulotlarda emas, balki tengdoshlari bilan o‘yinlarda, oilaviy muloqotda, sayr jarayonida va kundalik faoliyatda ham qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak. Shu jihatdan rolli o‘yinlar, savol-javob, muammoli vaziyatlar, predmetli-amaliy faoliyat va birgalikdagi topshiriqlardan foydalanish muhimdir. Masalan, “Do‘kon”, “Mehmon kutish”, “Oila”, “Shifokor” kabi rolli o‘yinlar orqali bolalarda predmet nomlarini qo‘llash, savollarga javob berish, iltimos bildirish va sodda gaplar tuzish ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin.

Kommunikativ faoliyatni rivojlantirishda bolaning nutqiy tashabbusini qo‘llab-quvvatlash ham muhim metodik talab hisoblanadi. Bunda pedagog bolaning o‘rniga javob berishga shoshilmasligi, unga fikrini ifodalash uchun yetarli vaqt ajratishi, zarur hollarda ko‘rgazmali tayanchlar va yo‘naltiruvchi savollardan foydalanishi lozim. Bolaning hatto qisqa nutqiy javoblari ham rag‘batlantirilishi, keyinchalik esa ularni kengaytirish va grammatik jihatdan to‘g‘ri shakllantirish ustida ishlash maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv bolada muloqotga bo‘lgan ishonchni mustahkamlash va nutqiy faollikni oshirishga yordam beradi.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ham korreksion mashg‘ulotlarni tashkil etishda qo‘shimcha metodik imkoniyatlar yaratadi. Interaktiv topshiriqlar, ko‘rgazmali taqdimotlar, audio va videomateriallar, elektron didaktik o‘yinlar hamda maxsus ta’limiy dasturlar bolaning mashg‘ulotga bo‘lgan qiziqishini oshirish, o‘quv materialini vizual va eshituv orqali taqdim etish imkonini beradi. Ayniqsa, predmetlarni nomlash, tovushlarni farqlash, rasmlarni ketma-ketlikda joylashtirish, so‘z va tasvir o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashga qaratilgan interaktiv topshiriqlardan foydalanish mumkin. Biroq bunday vositalar logopedning bevosita pedagogik ta’siri, individual yondashuvi va jonli muloqotini almashtirmasligi lozim. Ular faqat asosiy korreksion mashg‘ulotlarni to‘ldiruvchi yordamchi vosita sifatida qo‘llanilishi kerak.

Korreksion-pedagogik ishlarning samaradorligini ta’minlashda yana bir muhim jihat mutaxassislararo hamkorlikni yo‘lga qo‘yishdir. Motor alaliyali bolalar bilan ishlash jarayoni logoped, pedagog-psixolog, maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisi va ota-onalarning o‘zaro hamkorligini talab qiladi. Logoped nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirish, nutqning fonetik-fonematik, leksik va grammatik jihatlarini rivojlantirish bilan shug‘ullansa, psixolog bolaning kognitiv, hissiy-irodaviy va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi. Tarbiyachi mashg‘ulotlarda

egallangan ko‘nikmalarni kundalik faoliyat, o‘yin va tengdoshlar bilan muloqot jarayonida mustahkamlashga yordam beradi. Ota-onalarning korreksion jarayonda faol ishtirok etishi esa bolaning uy sharoitida ham muntazam nutqiy muloqotga kirishishini ta’minlaydi.

Oila bilan hamkorlikni tashkil etishda ota-onalarga bolaning nutqiy rivojlanish xususiyatlari, uy sharoitida bajarish mumkin bo‘lgan sodda mashqlar va kundalik muloqotda qo‘llash tavsiya etiladigan metodlar yuzasidan amaliy tavsiyalar berish muhimdir. Jumladan, birgalikda kitob va rasmlarni tomosha qilish, predmetlarni nomlash, bajarilayotgan harakatlarni so‘z bilan ifodalash, qisqa hikoyalar tuzish va bolaning savollariga javob berish kabi faoliyatlar nutqiy muhitni boyitishga xizmat qiladi. Bunda bolaga ortiqcha bosim o‘tkazmaslik, uning individual rivojlanish sur’atini hisobga olish va erishilgan kichik yutuqlarni rag‘batlantirish zarur.

Taklif etilgan korreksion modelda ishlarning to‘rt bosqich asosida tashkil etilishi ham metodik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Birinchi bosqichda bolaning nutqiy faolligini rag‘batlantirish, muloqotga qiziqishini oshirish va korreksion mashg‘ulotlarga tayyorlashga e’tibor qaratiladi. Ikkinchi bosqichda nutqni tushunish, predmet va harakatlarni nomlash, lug‘at boyligini kengaytirish hamda eshituv-nutqiy idrokni rivojlantirish asosiy vazifalar sifatida belgilanadi. Uchinchi bosqichda tovushlarni talaffuz qilish, fonematik farqlash, so‘zlarning grammatik shakllarini o‘zlashtirish va sodda gaplar tuzish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan ishlar olib boriladi. To‘rtinchi bosqichda esa o‘zlashtirilgan nutqiy birliklardan mustaqil foydalanish, izchil nutqni rivojlantirish va kundalik muloqot jarayonida kommunikativ ko‘nikmalarni mustahkamlashga e’tibor qaratiladi. Biroq ushbu bosqichlar qat’iy chegaralangan ketma-ketlik sifatida emas, balki bolaning individual rivojlanish sur’ati va nutqiy imkoniyatlariga qarab o‘zaro uyg‘unlashtiriladigan metodik yo‘nalishlar sifatida qaralishi lozim.

Shu bilan birga, korreksion ishlar natijadorligini baholashda bolaning faqat talaffuz ko‘rsatkichlariga emas, balki nutqni tushunish darajasi, faol va passiv lug‘at hajmi, grammatik shakllardan foydalanishi, mustaqil gap tuzish qobiliyati, eshituv-nutqiy xotirasi va kommunikativ faolligiga ham e’tibor qaratish zarur. Baholash mezonlarining kompleks tarzda belgilanishi bolaning rivojlanish dinamikasini to‘liqroq tavsiflash va keyingi korreksion vazifalarni aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, individual rivojlanish xaritasidan foydalanish bolaning erishgan natijalari va qo‘shimcha pedagogik yordamga ehtiyojini tizimli kuzatishga xizmat qilishi mumkin.

Shu bilan birga, taklif etilgan modelning ayrim metodologik cheklovlari mavjud. Mazkur tadqiqot nazariy manbalar tahlili, ilmiy qarashlarni qiyoslash va umumlashtirishga asoslangan bo‘lib, modelning amaliy samaradorligi maxsus tashkil etilgan tajriba-sinov ishlari orqali tekshirilmagan. Shu sababli unda keltirilgan metodik yondashuvlar amaliyotda tasdiqlangan yakuniy natijalar sifatida emas, balki ilmiy-nazariy asoslangan tavsiyalar sifatida talqin qilinishi lozim. Kelgusida

turli darajadagi motor alaliyaga ega maktabgacha yoshdagi bolalar ishtirokida diagnostik mezonlar asosida amaliy tadqiqotlar o‘tkazish, korreksion ta’sir natijalarini qiyoslash, individual va guruhli mashg‘ulotlar samaradorligini baholash hamda taklif etilgan bosqichli modelni amaliy jihatdan takomillashtirish zarur.

Umuman olganda, muhokama qilingan nazariy qarashlar motor alaliyali bolalarda nutqni korreksiyalash kompleks, izchil, individual va kommunikativ yo‘naltirilgan pedagogik jarayon sifatida tashkil etilishi lozimligini ko‘rsatadi. Bunda nutqiy rivojlanishning turli tarkibiy qismlarini o‘zaro uyg‘unlashtirish, neyropsixologik mashqlar, o‘yin texnologiyalari, zamonaviy ta’lim vositalari va mutaxassislar hamkorligidan oqilona foydalanish korreksion ishlarning metodik asoslarini boyitishga xizmat qiladi.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi motor alaliyali bolalarda nutqni korreksiyalash masalasining nazariy tahlili ushbu jarayonni kompleks, tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etish zarurligini ko‘rsatdi. Motor alaliya nutqning birgina tarkibiy qismiga taalluqli bo‘lmay, bolaning til mexanizmlari, kommunikativ faoliyati va ayrim kognitiv jarayonlariga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli korreksion ishlarni faqat tovush talaffuzi yoki lug‘at boyligini oshirish bilan cheklash yetarli emas.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni tayyorgarlik, ekspressiv nutqni shakllantirish, leksik-grammatik rivojlantirish hamda izchil nutq va kommunikativ faoliyatni takomillashtirish bosqichlarida tashkil etish maqsadga muvofiqligi asoslandi. Har bir bosqichda bolaning individual imkoniyatlari, nutqiy rivojlanish darajasi va psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhimdir.

Korreksion jarayonda logopedik mashqlarni neyropsixologik topshiriqlar, kommunikativ o‘yinlar, ko‘rgazmali modellashtirish va zamonaviy ta’lim texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirish bolaning nutqiy faolligini rivojlantirish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Ayniqsa, o‘zlashtirilgan nutqiy ko‘nikmalarni kundalik muloqot vaziyatlarida qo‘llashga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, motor alaliyali bolalarning nutqiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda logoped, psixolog, pedagog va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik muhim o‘rin tutadi. Kelgusida ushbu yo‘nalishda individual korreksion dasturlarni ishlab chiqish, ularni amaliyotda sinovdan o‘tkazish va raqamli ta’lim vositalaridan samarali foydalanish masalalariga alohida e’tibor qaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kaxxarova M. Stages of Vocabulary Development in Children with Motor Alalia // Universal International Scientific Journal. – 2026. – T. 5. – № 4.1. – C. 166–169.

2. Ajimova Z. G. Motor alaliyalı balalardıń psixomotor ózgeshelikleri hám olardıń sóylewindegi nuqsanları // Science and Society. – 2024. – № 3-2. – Б. 85.

3. Baranets I. State of Formation of Communicative Competence in Children of Senior Preschool Age with Motor Alalia // ScienceRise: Pedagogical Education. – 2020. – № 6 (39). – P. 36–40.

4. Madinaxon, Maxmudova, Sattorova S. Nutqiy muammolari mavjud bolalarning ruhiy rivojlanishining o‘ziga xos jihatlari // Confrencea. – 2023. – № 12.12. – Б. 354–358.

5. Latibjonova Z. Motor alaliyali maktabgacha yoshdagi bolalarda kommunikativ kompetentlikning o‘ziga xos xususiyatlari // Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar. – 2026. – Т. 3. – № 4. – Б. 715–721.

6. Yandashaliyeva S. N. va boshqalar. Nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalarning diqqat-e’tibor xususiyatlari va ularni tekshirish metodikalari // Mahalliy va xalqaro konferensiyalar platformasi. – 2026. – № 4. – Б. 38–40.

7. Алиева С. С. Современная модель логопедического сопровождения детей с моторной алалией // Вестник науки и образования. – 2026. – № 6 (173)-4. – С. 47–52.

8. Ishmatova O. S. Sensorimotor Technologies in the Development of Speech Activity in Children with Motor Alalia // Экономика и социум. – 2026. – № 5-2 (144). – Б. 266–269.

9. Ажимова З. Г. Психомоторное развитие детей с моторной алалией (Psychomotor Development of Children with Motor Alalia) // Conferences. – 2026. – Т. 2. – № 1. – С. 80–85.